

6.

Att finna sin plats

Flickboken som kollektivberättelse

”Hon hade riktigt kommit på sin rätta plats”, konstaterar berättaren i Helena Nybloms ”Sju flickor” från 1888 om den vuxna Sofi Lindholm.⁵⁵⁰ Trots stora ansträngningar lyckades Sofi inte komma till sin rätt i skolan, men det praktiskt inriktade livet som lantbrukarhustru har fått henne att blomma ut. Nybloms text betonar den mångfald av kvinnligheter som fanns i samtiden genom att skildra sju kvinnliga skolkamraters mycket skilda förutsättningar och livsvägar. Stor vikt läggs vid relationerna mellan flickorna, som innehåller hela spektrumet från rivalitet till intensiv förälskelse. Genom att berättelsen följer ett flertal karaktärer och deras livsöden synliggörs att det inte fanns bara ett sätt att vara kvinna. Varje individ måste i stället finna sin plats i tillvaron och sin egen väg till lyckan.

Nybloms berättelse publicerades ursprungligen för vuxna i novellsamlingen *Qvinnoöden*, men trycktes separat för ungdom 1915. Återutgivningen skedde under den period av hennes författarskap då hon var som mest aktiv som flickboksförfattare. Tidigare forskning har ur olika perspektiv uppmärksammat den funktion kärlek och relationer har i Nybloms publikationer för ungdom. Boel Westin har på ett intressant vis lyft fram de erotiska underströmningarna i den påstått kyska flickboksgenren genom analyser av bland annat Nybloms berättelser med fokus på begäret mellan kvinna och man.⁵⁵¹ Bibi Jonsson inriktar sig i stället på skildringen av samkönad kärlek i flickboksgenren och diskuterar i det sammanhanget ”Sju flickor”. Hon menar att flera av karaktärerna avviker från en normativ kvinnlighet och fokuserar på den lesbiska

Maria, som i analysen beskrivs som en pojkflicka som inte respekteras i denna roll av omgivningen.⁵⁵²

Jonsson benämner Nybloms novell som en kollektivberättelse, men utforskar i begränsad utsträckning den funktion som olika typer av flick- och kvinnogemenskaper har i texten och genren. Flickboken har inte sällan beskrivits som heteronormativ och könskonserverativ, då många texter skildrar den unga kvinnans väg mot förlovning eller äktenskap.⁵⁵³ Trots ett heteronormativt ramverk ges protagonistens samvaro med andra kvinnor oftast större utrymme än skildringar av uppvaktning och förälskelse i 1800-talets och det tidiga 1900-talets svenska flickbok. Emily Nonnens berättelser slutar exempelvis gärna med bröllop, men äktenskapet utgör snarast en bekräftelse på protagonistens utveckling än dess mål. Julie Pfeiffer har noterat ett likartat mönster i tyska och amerikanska backfischromaner från andra hälften av 1800-talet. Hon riktar särskilt fokus mot den roll flickor och kvinnor som inte tillhör den närmaste familjen ges i protagonistens vuxenblivande och benämner dessa relationer "othermothering":

Othermothering functions in three ways in the *Backfisch* novel, all of which suggest the relational and communal nature of identity: at a meta-level, as the authors take on a mentoring role with their readers; at a formal level, when the protagonist is sent away to another woman who takes on the responsibility of mothering her; and at an informal level, as girls learn to nurture and care for one another through physical care and storytelling.⁵⁵⁴

Pfeiffer menar att de olika typerna av moderliga relationer i flickboken visar hur betydelsefullt det är för flickans utveckling att hon rör sig utanför kärnfamiljen och att heterosexuella förhållanden framställs som långt ifrån de enda eller viktigaste banden i hennes liv. Detta blir inte minst tydligt i berättelser om flickskolor som i likhet med "Sju flickor" skildrar "a world of girls", för att citera titeln på L. T. Meades internatskoleklassiker från 1886 (sv. 1892). Under ledning av huvudsakligen kvinnliga lärare beskriver dessa texter hur flickorna utvecklas och lär sig såväl tillsammans med som av varandra.⁵⁵⁵ I Nybloms berättelse ges

dock lärarna en liten roll. Det är i stället flickrelationerna som står i centrum, det vill säga vad Pfeiffer benämner som den informella nivån av "othermothering".

Med utgångspunkt i "Sju flickor" kommer jag i följande kapitel att undersöka flickbokens karaktär av kollektivroman och vilken funktion denna struktur ges i framställningen av flickskap. Nybloms novell är därtill en av de tidigaste skönlitterära texterna i Sverige som öppet och förhållandevis inkännande beskriver en lesbisk kvinna i beskrivningen av Maria Heller.⁵⁵⁶ I likhet med Jonsson kommer jag därför att rikta särskild uppmärksamhet mot framställningen av samkönad kärlek, men jag menar att det är väsentligt att diskutera denna i relation till det vidare spektrum av flickrelationer som gestaltas i berättelsen. När *Qvinnoöden* publicerades möttes den av övervägande positiv kritik. Fredrik Wetterlund hyllade novellsamlingen i *Dagny* för en "alltigenom sund lifsskildring" och den första delen av "Sju flickor" lovordades särskilt.⁵⁵⁷ Beteckningen "sund" är talande i sammanhanget, då samkönat begär vanligen beskrevs med en sjukdomsterminologi i det samtida samhället.⁵⁵⁸ Wetterlund har således inte uppfattat Marias kärleksförklaring till Dina Kallerström som något patologiskt eller på annat sätt anmärkningsvärt. En mer avvaktande inställning intogs av den konservative Carl David af Wirsén. Även han gav Nybloms novellsamling beröm, men den unga kvinnans "alltför passionerade kärlek" till en annan kvinna betecknades som "[m]otbjudande".⁵⁵⁹ Få kritiker tycks dock ha instämt i Wirséns bedömning. Skildringen av Marias förälskelse i väninnan nämns oftast inte i recensionerna och det faktum att berättelsen senare utgavs för ungdom antyder att denna aspekt av texten inte upplevdes som alltför avvikande. Jag menar att ett av skälen till detta sannolikt står att finna i gruppskildringen och den mångfald av kvinnligheter som möjliggörs genom den.

Flickkollektiv

Under hela undersökningsperioden är det vanligt i den svenska flickboken att skildra en grupp flickor. Det signaleras redan av titlarna, såsom i Kerfstedts *Signild och hennes vänner*, Meyersons *Flickor emellan*, Ny-

bloms *Väninnorna* och Kuylenstierna-Wensters *De nio kamraterna*, för att nämna ett fåtal exempel.⁵⁶⁰ Som jag har påpekat tidigare förekommer att flicktyper kontrasteras mot varandra i genren och i exempelvis Kerfstedts text framställs Signild som en idealiserad flickgestalt för övriga att efterlikna.⁵⁶¹ Lika vanligt är emellertid att flickorna skildras med varierande personligheter och utmaningar, men utan att någon av dem nödvändigtvis framhävs som dygdigare än de andra. Nybloms berättelse hör hemma i den senare kategorin.

På det mest grundläggande planet definieras en kollektivroman som en berättelse som fokuserar på en grupp snarare än en individ och denna grupp förenas av sociala band, inte biologiska som i exempelvis släktromanen.⁵⁶² I ett skandinaviskt sammanhang har kollektivromanen framför allt undersökts med utgångspunkt i arbetarkulturen,⁵⁶³ men som bland andra Susan S. Lanser visat har genren varit viktig även ur ett feministiskt perspektiv. Enligt henne har det historiskt varit problematiskt för kvinnor att gå samman som grupp och formulera en gemensam politisk agenda, då de känt större samhörighet med män i samma klass än kvinnor från andra sociala grupper. Kvinnors splittring syns också i en västerländsk romantradition vars "conventions of plot have worked to rupture female relationships and attach individual women to individual men, while its conventions of narration have kept women's voices separate and individualized".⁵⁶⁴ I sin studie visar Lanser hur kvinnliga författare från 1700-talet och framåt synliggjort, problematiserat och omformulerat dessa narrativa konventioner genom skapandet av kvinnliga kollektivberättare och -berättelser.⁵⁶⁵ En annan forskare som diskuterat kvinnokollektiv är Rita Felski, som lyfter fram den centrala funktion kvinnlig gemenskap har i protagonisternas personliga och politiska utveckling i feministiska bildningsromaner.⁵⁶⁶

Monika Fludernik menar att kollektiviteten i texter går att finna på tre narrativa nivåer: "(1) action (groups that *do* things on the plot level); (2) thought or attitude (groups that have a common viewpoint and express a common attitude); and (3) narration (groups that engage in collective story-telling as co-authors and co-narrators)".⁵⁶⁷ Karaktärerna i Nybloms novell framstår som en löst sammanhållen och slumpmässigt skapad grupp. Med utgångspunkt i Fluderniks kriterier kan gruppering-

en främst sägas existera på handlingsnivån, men inte genom att flickorna agerar som ett kollektiv utan genom att de delar erfarenheten av att gå i samma skolklass. Inledningsvis presenteras de sju flickorna i Nybloms berättelse genom namn, utseende, familjebakgrund, ekonomisk ställning och skolprestationer. Det är en brokig samling unga kvinnor: den praktiskt lagda Sofi som har ett gott hjärta men sämre läshuvud, lilla Berta Anderson som är lika söt som hon är dum och helt i avsaknad av både ambitioner och personlighet, den finkänsliga adelsfröken Ebba von Tärne, konstnärssjälens Hedvig Engelhardt som längtar ut i världen, den äregiriga och missunnsamma Hulda Fransson, koketten Dina och kvinnosakskvinnan Maria, som "tillhörde i allting oppositionen".⁵⁶⁸ Den klassmässiga bakgrunden anges via faderns yrke och tydliggör att samtliga kommer från medel- och överklassen. Klasstillhörigheten fungerar dock inte i sig som en grund för gemenskap i Nybloms text; det finns underliggande spänningar mellan olika skikt, vilket jag kommer att återkomma till. Det flickorna till en början främst har gemensamt är att de under en begränsad tid befinner sig på samma plats och genomgår samma utbildning. I "Sju flickor" betecknas huvudkaraktärerna mycket sällan som ett kollektiv av berättaren på ett övergripande plan. Fokus ligger i stället på mindre grupperingar baserade på familjeloyaliteter, kärleksrelationer och vänskapsband.

Kvinnorelationernas centrala roll i Nybloms text markeras av berättelsens uppbyggnad. "Sju flickor" är indelad i två delar som fokuserar på skilda perioder i huvudpersonernas liv. Första halvan beskriver de sjuttonåriga flickornas sista år i ett flickläroverk med läxbekymmer, innerlig vänskap och framtidsdrömmar. Denna del av berättelsen ger en livlig inblick i flickornas liv och kretsar runt knytandet av vänskapsband samt känslor av svartsjuka, rivalitet och begär mellan dem. Textens andra halva skildrar hur några av de forna kamraterna möts igen drygt femton år efter examen och vad det har blivit av de en gång så förhoppningsfulla unga kvinnorna. En likartad handlingsstruktur återfinns i Wides *Kamraterna på Forsbro*, där bokens första del skildrar ett år i en hushållsskola och den andra delen beskriver hur flickorna vid olika tillfällen möts igen som vuxna.

Genom att berättelserna struktureras runt möten och avsked mellan

kvinnor sätts dessa relationer i centrum snarare än förhållandet mellan kvinna och man. Texterna utmanar därigenom de heteronormativa berättarstrukturer som Lanser diskuterar. De många år kvinnorna har varit åtskilda representeras via återblickar eller återberättas då de möts igen. Med sin make talar Sofi ofta om Berta och när hon dör förvånas mannen över hennes starka känslor:

”Men du har ju aldrig sett henne sedan eller haft något vidare att göra med henne!” Han slog sig ned bredvid sin hustru och tog en af tidningarna.

”Och hvad skulle det göra?” frågade Sofi i förnärmad ton. ”Ni män ha aldrig hjerta för era medmenniskor, det kan inte falla er in att sörja öfver en gammal skolkamrat!”

”Det beror på”, svarade han och fortfor att läsa, ”när man alldeles har förlorat dem ur sigte, så –”

”Förlorat dem ur sigte!” upprepade Sofi. ”Man kan väl icke glömma, hvad man en gång har upplefvat, och när man tre, fyra år ser samma menniska hvar dag och håller af henne, skall det väl göra *något* intryck på en. [...]”⁵⁶⁹

Avståndet i tid och rum spelar ingen roll för Sofi utan intrycken är närvarande och bestående. Inte heller Hedvig glömmet de stunder hon tillbringade med Ebba i hennes hem. Minnena ger ”lugn och lycka” i hennes andefattiga vuxenliv.⁵⁷⁰ Även om de sju kvinnorna har splittrats och flera av dem sedan många år har tappat kontakten, sträcker sig banden från skoltiden som osynliga rottrådar genom deras liv.

I flickskoleberättelser står ofta relationen mellan individ och grupp i centrum. Enligt Fludernik framställs gruppidentiteten i kollektivberättelser vanligen som tillfällig. En övergripande gruppering, som tillhörighet i en nation, kan splittras upp i undergrupperingar av varierande storlek, från syskon- och kärlekspär till en större gemenskap som utgår från exempelvis kön, klass eller etnicitet.⁵⁷¹ På ett likartat sätt skildrar flickböcker grupperingar på flera nivåer och protagonisterna rör sig från familjen till nya, föränderliga gemenskaper. Flickpensionerna som utspelas i internationell miljö tenderar att ställa olika nationaliteter mot

varandra och formulerar på så vis föreställningar om svenskhet. När Lena befinner sig på en pension i Frankrike skriver hon i Svedenborgs *Hannas dagbok* till den hemmavarande systern att denna "inte vet ett dugg vad det är att vara *svensk*, det vet man inte förrän man kommer ut och får känna på".⁵⁷² Frankrike beskrivs som ett "*uselt land*" som begränsar unga kvinnors frihet och längtan efter hemlandet antyds vara innerligare än känslan för föräldrar och släktingar.⁵⁷³ Mötet med andra nationer och traditioner förstärker således medvetenheten om vad det innebär att vara svensk.

Skolan är en annan typ av gruppering som är central inom genren. Den fungerar i exempelvis Wides *Kamraterna på Forsbro* som en representation för nationen genom att människor från stora delar av södra Sverige sammanstrålar på samma plats. Eleverna delas därutöver in i ytterligare undergrupper såsom klasser, klubbar och vänkretsar. Skolsammanhanget utgör i sig en övning i att agera som medborgare, då flickorna i den dagliga samvaron lär sig hantera att vara medlem av en större gemenskap utanför familjen, agera ansvarsfullt och att anpassa sig efter olika viljor.⁵⁷⁴ De många klubbarna, som förekommer både i skolberättelser och andra typer av flickböcker, kan som Magdalena Czaplicka påpekar även ses som en förberedelse för ett yrkesliv eller arbete i en politisk offentlighet genom skapandet av stadgar, organisation av möten och beslutsprocesser.⁵⁷⁵

Grupperingarna kan utmana flickans tidigare värderingar, men också utgöra en väg att formulera en individuell identitet. Snarare än att förflyttas direkt från familjen till en makes hem, tillbringar protagonisterna i många flickböcker en övergångsperiod i en kvinnogemenskap, exempelvis i samvaro med en kvinnlig släkting eller på en flickskola. Som Pfeiffer påpekat får flickorna därigenom del av nya erfarenheter och en möjlighet att utvecklas bortom familjens förväntningar och begränsningar.⁵⁷⁶ I *Kamraterna på Forsbro* synliggörs de unga kvinnornas tillhörighet i olika grupper i den lista över lärare och elever som inleder berättelsen. Flickorna beskrivs genom faderns titel och den plats de härrör från, vilket markerar den identitet de har med utgångspunkt i familjen. I flera fall anges också de smeknamn de får i skolan, såsom "Stina Berg, 'Lillan', läkaredotter från Stockholm" eller "Sigrid Fahlén, 'Fälen', ingenjörsdotter

från Karlstad.”⁵⁷⁷ Smeknamnen indicerar att de under skoltiden också har utformat en identitet i relation till kamraterna som inte främst bestäms av faderns ekonomiska position eller familjens hemmaregion. Fokus i berättelsen ligger på formandet av denna nya, kvinnocentrerade samhörighet och hur den påverkar skolkamraternas kommande liv. I Wides roman innebär flickornas utbyte av förtroenden och svårrealiserade önskningar en möjlighet till bekräftelse och solidaritet: ”Hade man bara *en* riktigt god vän, som förstod en, så finge väl det andra vara.”⁵⁷⁸ Genom relationer med jämnåriga flickor och kvinnor skapas en ökad medvetenhet runt en begränsad kvinnotillvaro, men gemensamheten gör det samtidigt lättare att härda ut.

Flickbokens kollektiv formulerar emellanåt egna värdegemenskaper och mer demokratiska ideal, som kontrasteras mot det omgivande samhället.⁵⁷⁹ I Ebba af Silléns *Majs pensionsår* hävdar skolflickorna att ”här på Brockton Hall bry vi oss inte alls om pengar och inte om några lordar heller. Här är den ena lika god som den andra, och det är det enda sättet att ha riktigt roligt.”⁵⁸⁰ Flickskolan kan också utgöra en fristad genom att flickornas egen mognad och önskemål ställs i centrum. Förutsättningen för etableringen av egna alternativa värderingar och utvecklingsvägar är emellertid att flickkollektiven befinner sig på en avskild plats i relation till det övriga samhället, vilket Nina Auerbach menar är karakteristiskt för framställningar av kvinnokollektiv i allmänhet i 1800-talets litteratur.⁵⁸¹ Åldern på flickboksprotagonisterna är en annan aspekt som möjliggör deras samhörighet, men också begränsar dess räckvidd. I och med att de vanligen inte uppnått giftasåldern utgör deras band till varandra inte nödvändigtvis en utmaning mot heterosexualiteten som norm. Flickgemenskapen kan framställas som en övergående fas och en övning inför äktenskapet med mannen.⁵⁸² Eva Margareta Löfgren invänder dock mot denna typ av resonemang och poängterar att den avskilda, kvinnocentrerade miljön i varje fall i flickskoleberättelser trots det har en viktig funktion genom skapandet av en egen flickvärld. Även om de unga kvinnorna slutligen lämnar skolan och i många fall gifter sig, lär de sig att förstå och förbereda sig för världen genom relationerna till varandra.⁵⁸³ De återkommande beskrivningarna av skoltiden som den lyckligaste i en flickas liv utgör därtill en utma-

ning av tankegången att målet med deras tillvaro är mötet med mannen.

Till skillnad från i mer utopiska skildringar av kvinnokollektiv och flickskolor, kan Nybloms "Sju flickor" svårligen sägas formulera en värdegemenskap bland de unga kvinnorna. De tillhör alla medel- och överklassen, men texten fokuserar på skiktningar och olika värdesystem inom dessa grupper snarare än en gemensam utgångspunkt. Flickorna som kommer från adels- och ämbetsmannafamiljer kännetecknas av estetiskt sinnelag och god smak. Den högadliga Ebba har "en medfödd enkel nobless".⁵⁸⁴ Hon är patriot och älskar det svenska språket, den svenska naturen och Sveriges kungar. Familjen von Tärnes hem andas samma värdighet. Det är "icke en elegant våning i ordets moderna betydelse", där elegansen består i ett "öfverflöd av öfverflödiga saker" eller "alla dessa jernkramvaror, som man ser härstamma från samma bod".⁵⁸⁵ Varje inredningsdetalj är i stället smakfullt utvald och bär på släktens historia och dess anor, från exotiska reseminnen till silverbestick med familjevapnet. Ebba och familjen framställs som respektfulla och trevliga, men tämligen ointresserade av sin samtid eller människor utanför släkten. De utgör en tydlig kontrast till den generösa och nyrika bryggarfamiljen, vars dotter Berta alltid gick "mycket fint, om också icke så särdeles smakfullt klädd".⁵⁸⁶ När bryggarfamiljen bjuder till bal prålar de med sin rikedom genom att vara överhöljda i smycken och kläder av exklusiva material, men välkomnar alla hem till sig och på festen in finner sig "en ganska brokig blandning af personer af alla åldrar och sorter".⁵⁸⁷ Familjen framställs som sympatisk i sin gästfrihet. Den demokratiska inställningen antyds emellertid även vara ett utslag av viss avsaknad av stil och urskiljningsförmåga. De saknar den goda smak som kännetecknar adelsfamiljen. I "Sju flickor" utgör skolan således inte en fristad från det omgivande samhällets klasstrukturer. Flickorna gestaltas som produkter av sin klassmässiga bakgrund, som de i begränsad utsträckning förmår frigöra sig ifrån.

Nybloms kollektivberättelse synliggör pluralism snarare än enhet. Den pläderar för kvinnors rättighet att göra olika levnadsväl och att betraktas som individer snarare än enbart representanter för ett kön. Det är en tankegång som på skilda sätt återkommer under hela undersökningsperioden. Strussenfelts *Flickskolan på landet* från 1847 påpekar

att "man vid ungdomens undervisning borde i allt, hvad som icke var nödvändigt för deras kön och bestämmelse i lifvet, undvika att mot-arbeta de särskilda naturanlagen".⁵⁸⁸ Det får till följd att två av foster-döttrarna får färre språklektioner, medan en av dem studerar tre språk men slipper ägna sig åt ritning och finbroderi som hon saknar fallenhet för. Även om detta kan framstå som en föga revolutionerande förändring, bejakar texten den intellektuella kvinnans rätt till utveckling av sin specifika talang i en tid då flickor hade högst begränsade möjligheter till skolundervisning.

I "Sju flickor" är utbildningen en fråga om pengar snarare än begåvning. Hur skolflickornas liv utvecklas synliggörs som en effekt av kön och klass, men också av personliga anlag och slumpen. Bristande ekonomi och en självupptagen far hindrar Hedvig från att utveckla sin konstnärliga talang, medan den ekonomiskt oberoende Ebbas möjlighet till lycka omintetgörs då fästmannen dör i lunginflammation. En orsaksförklaring är således inte giltig för alla, vilket innebär att texten inte heller formulerar några kollektiva lösningar och därmed kan framstå som uddlös i jämförelse med mer feministiskt orienterade kollektivromaner. I den mån "Sju flickor" innehåller en utopisk eller feministisk dimension ligger den i de kvinnliga relationernas potential att ge styrka och överbrygga ensamhet.⁵⁸⁹ Återföreningen mellan Ebba och Hedvig på ett sjukhus i slutet av berättelsen ger den senare så stor glädje att hennes förestående död upphör att verka skrämmande: "Hvad gör det, om jag dör nu", sade hon en kväll, då Ebba kom in till henne. 'Hade jag inte kommit hit, hade jag aldrig fått igen dig!'"⁵⁹⁰ Käslorna som fanns mellan flickorna i ungdomen framställs inte som något som kvinnan växer ur eller lämnar bakom sig. I stället fördjupas de med större livserfarenheter.

Flickvänskap och kvinnokärlek

Frågor om kvinnors vänskap och relationer låg i tiden när Nybloms novell publicerades. Som Lisbeth Stenberg har visat intresserade sig flera nordiska kvinnliga författare under 1880-talet för kvinnorelationer och ansåg att de varit osynliggjorda i skönlitteraturen.⁵⁹¹ Hon nämner bland

annat finlandssvenskan Toini Topelius som i ett inlägg i *Dagny* 1887 reflekterar över avsaknaden av dylika skildringar:

Orsaken härtill torde kunna sökas dels i vissa tvifvel om *möjligheten* af en stark och varaktig sympati mellan qvinnor, dels i fruktan för ett ämne, som, med och utan skäl, hittills varit utsatt för förlöjligande. I hvardera fallet bevisar detta en nedsättande om ock grundad misstro till halten af qvinnans känslor.⁵⁹²

När Topelius själv gjorde sin romandebut några år senare var det just med en flickbok, *I utvecklingstid. En berättelse om flickor* (1889), som på ett initierat sätt utforskar flickors vänskap och förhållanden. Liksom i Nybloms "Sju flickor" understryker Topelius roman hur starka känslorna som flödar mellan de unga kvinnorna är. Att båda väljer just flickskoleberättelser för att utforska de kvinnliga relationernas mångfald är symptomatisk, då denna typ av texter ofta har använts för likartade syften.⁵⁹³ Nyblom går ett steg längre genom att inkludera en lesbisk kvinna. Trots att Maria gestaltas på ett relativt stereotypiskt och tidstypiskt sätt, utmärker sig "Sju flickor" genom att hennes kärlek till Dina beskrivs med empati och allvar.

Under stora delar av 1800-talet var svärmiska vänskapsrelationer mellan personer av samma kön accepterade och kunde innefatta såväl högstämnda känslouttryck som fysisk beröring. Kärleksförhållanden mellan kvinnor var däremot osynliggjorda och ansågs av många vara otänkbara. Den svärmiska vänskapen kunde därmed utgöra en möjlighet att uttrycka djupare känslor och begär utan att dessa tolkades som opassande av omgivningen.⁵⁹⁴ Gränsen mellan romantisk vänskap och erotisk kärlek är på ett likartat sätt flytande i flera flickböcker i undersökningsmaterialet, bland annat genom att uttryck som i dag i högre grad sammankopplas med kärleksförhållanden används för att beskriva andra typer av relationer. Topelius beskriver i *I utvecklingstid* hur två vänner "båda" voro förälskade i Bella och täflade att vinna henne, medan en annan flicka har en kvinnlig "ungdomsvän, som hon liderligt älskade" och som hon kommit överens om att dela allt i livet med.⁵⁹⁵ Känslorna ges ofta en fysisk dimension, som i Kuylensstierna-Wensters *När katten*

är borta där Astrid sägs vara Elsas "stora kärlek" och bara "hon tänkte på henne, surrade det kring hjärtat, och hon som hittills glad och nöjd med alla gått bland kamraterna, svärmade nu som en liten toka för Astrid".⁵⁹⁶ Beskrivningarna riktar uppmärksamheten mot en avsaknad av ett eget språk för att fånga det särskilda i flickors vänskapsrelationer, men öppnar samtidigt för möjligheten att förhållandena skildrar romantiska känslor.

Samma tvetydighet finns i Nybloms berättelse, som använder många innerliga ord för att beskriva flickornas känslor för varandra. De omfamnar och kysser varandra, kallar varandra "älskade" och beundrar väninnornas utseende. Sofi uppkallar såväl en docka som en dotter efter Berta och beskriver henne upprepade gånger som "det sötaste, jag har sett".⁵⁹⁷ På ett liknande sätt talar Hedvig i dyrkande ordalag om Ebbas skönhet och längtar efter att vara behövd av henne. När de skiljs åt på skolavslutningen höll hon "Ebbas hand länge och såg innerligt på henne" och även om Hedvig senare får andra väninnor "älskade [hon] ingen af dem" som hon älskat barndomsvännen.⁵⁹⁸ Det högt uppstämnda känsloläget i texten gör att Marias kärlek till Dina inte framstår som något artskilt från övriga kvinnorelationer utan det handlar snarare om en gradskillnad.

Nybloms beskrivning av Maria liknar de karikatyrer av den nya kvinnan som var i omlopp i det sena 1800-talet. Som Sally Ledger har konstaterat var den nya kvinnan ett vitt begrepp som betecknade både faktiska kvinnor som var engagerade i kvinnosaken och ett massmediefenomen.⁵⁹⁹ Kvinnotypen kännetecknades av större synlighet och rörlighet i det offentliga rummet, genom sin faktiska närvaro på gatan och avbildningar i media.⁶⁰⁰ Den nya kvinnan sågs omväxlande som löfte och hot. Positiva framställningar av yrkesverksamma och frisinna kvinnor varvades med nidsbilder av förlästa fröknar, manhaftiga lesbianer och vampyriska förförerskor.⁶⁰¹ I "Sju flickor" framställs Maria som ett typexempel på en manhaftig kvinnosakskvinna: "dessa emanciperade fruntimmer, som gå omkring för att skrämman männen".⁶⁰² Dylika kvinnokaraktärer återfinns i exempelvis August Strindbergs författarskap och förekom ofta i den samtida skämtpressen.⁶⁰³ När Maria beskrivs i "Sju flickor" betonas hennes okvinnliga utseende. Hon har "alldeles kortklippt hår och pince-nez" och hon "klädde sig som en herre med halsduk,

jackuppslag och uppstående krage”.⁶⁰⁴ Därtill röker hon, dricker rödvin och på överläppen har hon ”en skugga, som skulle ha väckt lyckliga förhoppningar hos en yngling på aderton år”.⁶⁰⁵

Marias manhaftiga yttre tycks handla om en protest mot kvinnlig vekhet och beroende snarare än en önskan om att efterlikna män, som hon enbart uttrycker förakt för. Flera kvinnliga intellektuella och konstnärer hade mot slutet av 1800-talet börjat bära herrkläder och klippa håret kort. Klädseln signalerade, enligt Maria Carlgren och Linda Fagerström, en utmaning och ett ifrågasättande av ett konventionellt kvinnoideal. Det var en klädstil som senare delvis anammades av en del kvinnor inom rösträttsrörelsen, varigenom de markerade att de sökte tillgång till den manligt kodade, politiska arenan.⁶⁰⁶ På samma sätt tar Maria avstånd från ”klemiga flickvanor” som att äta bakelser och visar ett demonstrativt ointresse för att behaga genom utseende eller klädsel.⁶⁰⁷ Hennes främsta önskan är att vara fri, oberoende och försörja sig själv. Vad Maria protesterar mot är alla typer av inskränkningar och orättvisor, inte minst dem som drabbar kvinnan på grund av hennes kön: ”Jag ville visa, hur en begåfvad qvinna, bara därför att hon är en *qvinna*, alltid blir skuffad åt sidan för männen och hur till sist den allra sämsta af männen får den plats, som hon skulle haft rätt till och gjort något utaf.”⁶⁰⁸ Mannen framstår som friare än kvinnan och det är denna frihet som Maria eftersträvar. Hennes politiska engagemang och planer möts dock mestadels med skepsis i novellen och beskrivs med ett ironiskt tonfall. I sin upprorslusta går hon till ytterligheter – en av hennes framtidsdrömmar är att resa till Ryssland, bli nihilist och göra ”sprängbomber till kejsartronen” – och i ungdomen sägs hon vara ”full af excentriska och omogna idéer”.⁶⁰⁹ Det manhaftiga utseendet utgör en del av hennes gränsöverskridande personlighet och ovilja till några som helst kompromisser.

Som jag tidigare diskuterat i analysen av Idströms *Tvillingsystrarna* förekommer olika typer av maskulinisering i flickboken. Det kan exempelvis handla om flickor som är fysiskt utåtagerande, har intellektuella ambitioner eller eftersträvar jämställdhet. ”Sju flickor” är en av de flickberättelser som mest explicit skildrar en ung kvinna som älskar en person av samma kön och där de maskulina dragen framstår som en

mer djupgående, varaktig del av personligheten. En association mellan manhaftighet, kvinnosak och samkönad kärlek återfanns i såväl det sena 1800-talets samhällsdebatt som den framväxande sexologin. Fenomenen kopplades gärna samman, som i skildringen av Maria, men kunde också ges delvis olika valörer. Medan kvinnosakskvinnor av kritiker framställdes som kvinnor som ville bli män eller ta över mannens verksamhetsområden, beskrevs homosexuella snarare som personer med en konträr eller inverterad sexuell läggning. Att en kvinna åträdde en annan kvinna ansågs bero på att hennes kvinnokropp dolde en manlig själ, vilket också kunde leda till att hon uppträdde och klädde sig på ett manhaftigt vis.⁶¹⁰ Den lesbiska kvinnans avvikelse gick djupare och kunde därmed både framkalla större medlidande och ett aggressivare avståndstagande.

I enlighet med tanken om en homosexuell inversion dras Maria till sin motsats i den feminina Dina, "som är idel skönhet och qvinlighet".⁶¹¹ Förälskelsen i väninnan utgör ett mildt stråk i Marias i övrigt ganska tvära och hårda karaktär. Från textens inledning antyds att hennes känsla för Dina delvis är av ett annat slag än de övriga flickornas. Maria ägnade väninnan "en känsla, som mycket liknade svärmeri" och den andra flickan "tog emot hennes uppvaktning, som hon tog emot herrarnes".⁶¹² Känslan benämns i novellen uttryckligen som kärlek, och Marias svartsjuka och sorg över att Dina föredrar männens framför hennes sällskap skildras med medlidande och inlevelse. Till skillnad från den flyktiga väninnan, som går från en förälskelse till en annan, är Marias känsla djup och konstant. När hon slutligen öppet förklarar Dina sin kärlek är det i en scen full av passion:

"Du håller alltså mer af honom än af mig?" frågade Maria. "Du älskar verkligen denna unga, obetydliga pojke högre än mig, din gamla trogna vän, som kunde, – som kunde", – –

"Ja, det gör jag sannerligen", sade Dina och skrattade. Maria såg så komisk ut. "Jag älskar inte alls dig; – jag håller af dig för gammal kamratskaps skull. Att två fruntimmer skulle gå och älska hvarandra, fy, det är ju riktigt obehagligt. Jag förstår dig inte alls, när du talar i den der tonen."

Dina hade stigit upp och gick bort till fönstret.

"Men jag förstår det!" utbrast Maria.

Hon hade sprungit fram till Dina och tagit henne om lifvet. Hon omfamnade henne häftigt och kysste hennes kinder, nacke och ögon.

"Du tjuvande, förtrollande! Jag kunde gå i döden för dig." Det kom stötvis mellan omfamningarna. "Och du låter mig gå för en sådan der – sådan der pojkvaskers skull!"⁶¹³

Dina ställer sig kall till väninnans känslor och avvisar den samkönade kärleken som något obehagligt och svårbegripligt. Trots detta är det intressant att känslorna får ett så explicit uttryck i "Sju flickor" och att det inte bara rör sig om en själslig utan också en fysisk åtrå. Läsarens sympati ligger hos den trofasta Maria snarare än hos den ombytliga Dina. Marias kärlekssorg och förhoppningar beskrivs inkännande, medan Dina framstår som nyckfull och egenkär.

Jonsson menar att "Maria tvingas förkväva sitt lesbiska begär och inta en feminin förklädnad".⁶¹⁴ Slutsatsen verkar främst baseras på att Maria i det sista skildrade mötet bär en klänning, vilket Jonsson felaktigt påstår är första gången i berättelsen. Tvärtom fortsätter Maria att som vuxen bära samma typ av kläder, förfäktar samma åsikter och älska samma kvinna. Hon tycks dessutom ha funnit ideologiska meningsfränder i feministiska och socialistiska kretsar, där hon håller föreläsningar. Även om Marias kärleksförklaring avfärdas av väninnan vill jag hävda att hennes känslor ändå ges ett slags erkännande i slutscenen. Efter avvisandet slutar de forna "parhästarna" att ses eftersom Maria upplever det för smärtsamt, men hon fortsätter att följa Dinas teaterkarriär i hemlighet och skriver anonymt ett skådespel till henne. Dramat "Kornblixtar" beskriver en kvinna som är lika flyktig som fascinerande och Dina fångas omedelbart av rollen när hon läser den. För första gången får hon möjlighet att utnyttja hela sitt register som skådespelerska och hon gör succé. Ett möte och en försoning äger rum mellan de två:

"Du är väl inte ond på mig?" sade Maria. Hon var mycket rörd.

"Ond?" Dina log. Det gnistrade i alla de ljusa topaserna kring hennes hals, då hon skakade på hufvudet. Hon lade sin bara hand på Marias skuldra.

”Nej, men jag kan bara inte förstå, hur du kunnat uppfinna en sådan roll, som liksom är skapad för mig.”

”Jaså, det kan du inte förstå”, svarade Maria och såg på Dina med sitt gamla hänryckta uttryck. ”Tror du inte, att jag känner dig, du underliga! Ser du inte, att det är dig själv, som du spelar?”⁶¹⁵

Maria är den enda som har sett Dinas frustration över de roller hon fått gestalta och hon har skapat den rollkaraktär som väninnan är mest lämpad för att spela – rollen som sig själv. Till skillnad från Dinas fästman, som varken förstått hennes missmod eller lycka över pjäsen, har Maria lyckats utröna och formulera väninnans innersta väsen. Hon har genom sin kärlek och hängivenhet förmått se Dina på ett sätt som ingen annan gjort. Lika lite som de andra kvinnorna glömmet sin vänskap, förkväver Maria känslorna för Dina.

Kvinnlighetens pluralism

En väsentlig aspekt av skildringar av kollektiv är vilka som inkluderas och exkluderas.⁶¹⁶ Lanser pekar även på svårigheten i att skildra en grupp kvinnor som delar någon form av erfarenhet utan att denna förvandlas till norm och därmed marginaliserar andra upplevelser av att vara kvinna.⁶¹⁷ Flickkollektivet i ”Sju flickor” representerar, liksom periodens flickbok i allmänhet, vita flickor från medel- och överklassen av svensk nationalitet. Övriga grupper är i stor utsträckning osynliggjorda och i den mån de beskrivs sker det utifrån de högre klassernas perspektiv. Här uttrycks inte heller någon klassöverskridande solidaritet, likt den som formuleras i exempelvis Elin Wägners *Pennskaftet* (1910), där huvudpersonens ”hon är ju ändå ett kvinns” signalerar en gemenskap som inkluderar både ”prinsessor och prostituerade”.⁶¹⁸ Fokus i Nybloms text ligger i stället på att skriva fram variationen inom en avgränsad grupp och för detta syfte utnyttjas flickskoleberättelsens typgalleri.

Topelius *I utvecklingstid* gestaltar på ett intressant vis hur en mångfald av flickskap finns representerade inom vad som i övrigt framstår som en ålders- och klassmässigt homogen grupp:

Der voro flickor af många slag på fjerde klassen, och det gjorde att den aldrig hade någon riktig sammanhållning. Der voro barnsliga, outvecklade flickor, som på lediga stunder ännu roade sig med pappersdockor och dylikt. Der voro halft blaserade unga damer, hvilka redan varit med i stora verlden och talade om baler och kurtis med en erfarenhet, som väckte någras afund, andras åtlöje. Der fans vidare några riktiga "pojkflickor", hvilka älskade sport af alla slag, voro fulla af upptråg och bullrade under kvarterna. Och slutligen fans der några allvarsamma, tänkande flickor, hvilka med vaken blick följde lifvet omkring dem och sökte uppfostra sig sjelfva så godt de förmådde.⁶¹⁹

Nybloms berättelse framställer på ett likartat sätt huvudkaraktärerna som igenkännbara typer, från den docklika Berta till den manhaftiga Maria, men de flesta av dem är individualiserade och uppvisar en psykologisk komplexitet. Bland de sju unga kvinnorna finns inte heller någon som framstår som ett ideal framför de andra. Snarare förespråkas ett slags kvinnlighetens pluralism. "Sju flickor" innehåller inga moraliserande exempelberättelser där det går bra för de goda och dåligt för de onda. Om de unga kvinnorna finner lyckan beror det snarare på om de får möjlighet att utveckla sin speciella fallenhet, samt om de finner sammanhang där deras anlag och önskningar bekräftas. Samtidigt är det tydligt att vissa karaktärer och egenskaper i högre grad beskrivs med ett ironiskt tonfall. Det är emellertid inte den som främst avviker från normen, det vill säga Maria, som blir föremål för den mest dräpande satiren utan de konventionella Berta och Hulda.

Nyblom uttryckte i olika sammanhang kritik mot kvinnosakskvinnor och kvinnliga författare som svartmålade männen och äktenskapet, men när det i mitten av 1890-talet kom en motreaktion var hon lika bitsk i sin kritik av dem som hävdade att kvinnans enda uppgift var att vara maka och mor.⁶²⁰ I "Kvinnans kallelse" (1896) påpekar hon att det finns kvinnor som inte kan eller vill gifta sig och försvarar deras rätt att välja en annorlunda levnadsbana:

Bland ogifta kvinnor finner man ofta de mest uppoffrande, mest oegenytliga, moderliga själar, som, själfva utan hem och lycka, alltid äro färdiga att arbeta och lida för andras.

Också finns det en stor del kvinnor, som icke blott af sorg öfver en uppgifven kärlek eller af tillfälliga omständigheter förbli ogifta, utan välja det ogiftaståndet fritt och afgjort som deras kallelse.⁶²¹

Kvinnornas skilda levnadsväl synliggöres i "Sju flickor". Trots att drömmar om män och förälskelse spelar en viktig roll i novellen är det få av kvinnorna som ingår äktenskap eller skaffar barn. Av de sju flickorna har tre gift sig och bara en blivit mor vid drygt trettio års ålder. Medan Ebba i ungdomen längtar efter att få förenas med den kusin hon sedan barndomen är förälskad i, har äktenskapet ingen plats i Hedvigs drömmar. Hon hade "blott en önskan, den att komma ut i världen, långt bort, och lära sig något, arbeta af alla krafter och bli något märkvärdigt och berömdt, helst en stor målarinna".⁶²² Hennes kall är inte att bilda ett hem utan att få utveckla sitt konstnärskap.

Skilda synpunkter angående flickans fostran och kvinnans plats i samhället kommer också till uttryck genom de krior som flickorna skriver i skolan. I Hedvigs uppsats betonas vikten av att kvinnan inte ges en alltför ensidig uppfostran: "Det är icke blott till husmoder, det är till människa den unga qvinnan skall uppfostras, och därför bör så vidt möjligt intet menskligt vara henne främmande."⁶²³ Både kropp och själ, praktiskt och teoretiskt förstånd, borde utvecklas under uppväxten. Medan Hedvig vill vidga kvinnans bildnings- och livsrum, hävdar den mer konservativa Hulda att "flickor böra uppfostras i klosterlig stränghet".⁶²⁴ Det är en ståndpunkt som, till skillnad från Hedvigs tankegångar, varken får lärarens eller – kan man ana – Nybloms sympati. Den som uttrycker de extremaste åsikterna om kvinnans fostran och äktenskapet är som alltid den upproriska Maria. Hon menar att "blott i nödfall och som den sista tillflykten bör en qvinna låta smida sig i äktenskapets länkar. Till frihet äro vi alla födda, män och qvinnor, och frivilligt borde aldrig en qvinna förnedra sig till att bli en mans slaf eller leksak".⁶²⁵ Maria föraktar män och anser att kärlek är "en vara, som var lika osund som konfekt och alldeles icke nödvändig för ens tillvaro".⁶²⁶ Hennes syn på äktenskapet avvisas som omogen av läraren och hon liknar de "osympatiska valkyrior" som enligt Nyblom under 1880-talet blåste "till storm mot äktenskapet".⁶²⁷ Fastän Maria upprepade gånger förkunnar sin längtan efter att

vara fri är hon paradoxalt nog den i berättelsen som kommer närmast att bli en slav under kärleken, även om hennes begär riktas åt annat håll än mot männen.

De karaktärer som huvudsakligen beskrivs med ett satiriskt tonfall är de som beskrivs som mest konventionella. Berta och Hulda utgör i skolan på flera sätt varandras motsatser. Hulda är dygdig och driftig, medan Berta saknar såväl ambitioner som läshuvud. Den senare klarar sig genom skolan på grund av att hon väcker lärarnas och kamraternas medlidande:

Hon var en af dessa, som ha hvad skolbarn kalla "medhåll" af alla, både lärare och kamrater, och hon gjorde egentligen ingenting därför.

Hon ställde sig aldrig in, hon kunde aldrig något, hon var icke rolig, icke glad eller praktisk. Hon gick endast omkring med sin långa fläta och sina stora blå ögon och var allas favorit.⁶²⁸

Den söta flickan saknar vilja och personlighet, men just genom sin tystnad och tafatthet får hon alla med sig. Berta liknas vid flera tillfällen vid en docka och hon framstår som en tom yta som andra kan projicera sina tankar och behov på. Det är en bild av en kvinna som ett passivt och viljelöst objekt som beskrivs, och som sådan gestaltar den 1800-talets självutplånande kvinnoideal draget till sin spets: "Berta hade egentligen inga önsknigar. Hon tänkte icke på något, förrän man visade henne det; då tog hon vänligt emot all uppmärksamhet, men ingenting tycktes någonsin göra ett djupare intryck på henne."⁶²⁹ Samma docklika flicktyp återfinns i Topelius *I ungdomstid*: "Hon kunde så lätt blifva en af dessa 'söta flickor', hvilka ingenting annat äro än söta, som icke tänka, icke bilda sig en enda egen åsigt, icke begära mer af lifvet, än att få vara små söta, sorglösa dockor."⁶³⁰ I denna flickbok stimuleras huvudpersonen med det symboliska namnet Bella att utvecklas till att bli något mer än ett vackert skal. Berta i "Sju flickor" blir emellertid aldrig någonting i sig själv. Genom hela livet blir hon omhändertagen och värnad som ett barn. Det framstår som ironiskt att den kvinna som är oförmögen att känna varmare känslor, är den som blir älskad av alla.

Till skillnad från Berta är Hulda inte särskilt omtyckt av skolkamra-

terna. Hulda beskrivs på sätt och vis som en exemplarisk flicka – plikt-trogen, moralisk och med siktet tydligt inriktat på äktenskapet. Dessa drag kombineras dock med missunnsamhet och äregirighet. För Hulda är uppfostran, skolgång och giftermål ett slags kvinnlig, heterosexuell karriär, där hon är beredd att slå sig fram till varje pris: "Hon skulle icke sitta länge ogift, och hvad hon ville, det ville hon; man skulle bara vänta tills hon slutat skolan."⁶³¹ Ingen klädsam blygsamhet döljer sig under Huldaskas dygdiga framtoning, bara skenhelighet och fåfänga. Hon uppfyller till punkt och pricka alla sina plikter, men såväl hennes make som styvsönerna är rädda för henne och att värna om de svaga i samhället betraktar hon inte som sin sak: "Det är inte andra än fjolliga och halfgalna fantaster, som på allvar kunna tro på något sådant som brödraskap och jemlikhet mellan människorna' [...]. Den ordning, som Gud har instiftat, är det vår skyldighet att upprätthålla och beskydda."⁶³² Även om hon och Berta framställs som varandras motsatser förenas de av ett visst mått av känslökyla. Ingen av dem är förmögen att känna djupare kärlek eller medlidande med andra. Till det yttre är de ärbära och exemplariska kvinnor, men i kontrast till Maria brister de i känslöengagemang och medmänsklighet. De saknar också anlag för moderlighet. Berta lämnar själv aldrig barnstadiet och Hulda känner inga varmare känslor för vare sig de egna styvbarnen eller samhällets övergivna barn. Att beskydda barn som fötts utanför äktenskapet är däremot en av Marias politiska hjärtefrågor.

"Sju flickor" skildrar ett myller av kvinnliga erfarenheter och åsikter. Flickkollektivet blir en förutsättning för att synliggöra de enskilda karaktärernas individualitet och hur mångfacetterade relationer mellan kvinnor kan vara, samtidigt som relationerna framställs som centrala i kvinnors liv. Därigenom utmanas heteronormativa tankegångar om att förhållandet till en man är den viktigaste relationen för en kvinna och att äktenskapet är hennes främsta väg till lyckan. På samma sätt som i flickböckernas brev och dagboksutdrag betonas kvinnogemenskapens betydelse på både ett strukturellt och tematiskt plan i Nybloms novell. Vänskapsbanden som knyts under skoltiden förblir starka, även om kvinnorna som vuxna under långa tider är skilda åt. Flera av karaktärerna beskrivs med humor och ironi, men berättelsen framhåller inte någon

levnadsväg eller ståndpunkt som otvetydigt bättre än de andra. De sju flickornas grundläggande personlighet och förmågor är etablerade redan under skoltiden. När läsaren återser dem senare i livet har deras livssituation men inte deras karaktärer förändrats. Därigenom formuleras en individualismens filosofi. Varje individ måste finna sin egen lycka och denna ser olika ut beroende på personlighet. Först då kan kvinnorna uppfylla sin potential, eller som Maria säger om Dina: "Hon var den sötaste och vackraste i hela skolan, och hur mycket som fans inom henne, det ser man bäst nu, då hon har kommit på sin rätta plats."⁶³³

Den individualistiska utgångspunkten bekräftar kvinnors olika levnadsvägar, men ger även uttryck för en pessimistisk och konservativ syn på i varje fall vissa kvinnors förmåga till utveckling. Skolskildringen antyder å ena sidan att en teoretisk utbildning är bortkastad på flickor som Berta och Sofi som saknar fallenhet för intellektuella studier. Hedvigs begränsade möjligheter att utveckla sina konstnärliga anlag visar å andra sidan hur hon bryts ner av vardagslivets monoton och av att inte få utlopp för sin energi eller talang. De unga kvinnor som har anlagen för konstnärliga och intellektuella yrken bör få möjlighet att utveckla dem, men de som passar bättre för det äktenskapliga livet ska inte heller tvingas in i roller som inte passar dem. Den konservativa tendensen till trots sätts inga gränser för kvinnans utveckling eller yrkesområden i Nybloms berättelse, eller som det står i "Kvinnans kallelse": "Det kommer dock till sist icke an på *hvad* man gör, utan *huru* man gör det."⁶³⁴ Bland de livsöden som skildras i "Sju flickor" finns det till och med utrymme för en av den svenska litteraturens första lesbiska kvinnor att ta plats, komma ut och ge röst åt sin kärlek.